

УДК 338.33:332.12

Снігова О.Ю.

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
структурних змін та економічного зростання
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України*

Загорельська Т.Ю.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку,
економіки та управління персоналом підприємства
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*

ФІНАНСОВІ РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

FINANCIAL RISKS AND THREATS IN THE CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT AT THE EAST OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті доведено, що значний вплив на стан національної економіки має ескалація конфлікту на Донбасі. Здійснено статистичний аналіз економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях. Визначено фінансово-економічні наслідки втрати контролю над частиною цих областей. З'ясовано, що найбільший негативний вплив на економіку України має втрата переважної частини промислового та природного потенціалу старопромислових регіонів, зниження інвестиційної привабливості та зростання недовіри до банківського сектору. Встановлено фінансові ризики та загрози для України, що походять з конфлікту на Сході України. Надано пропозиції щодо стабілізації макроекономічних процесів та пом'якшення фінансових наслідків для України, а також підвищення ефективності роботи підприємств, що у подальшому матиме позитивний вплив на стан економіки.

Ключові слова: втрата економічного та природного потенціалу, зростання фінансових ризиків та загроз, пом'якшення економічних наслідків

АННОТАЦИЯ

В статье доказано, что наибольшее влияние на состояние национальной экономики имеет эскалация конфликта на Донбассе. Проведен статистический анализ экономической ситуации в Донецкой и Луганской областях. Определены финансово-экономические последствия утраты контроля над частью этих областей. Выяснено, что наибольшее негативное влияние на экономику Украины имеет потеря наибольшей части промышленного и природного потенциала старопромышленных регионов, снижение инвестиционной привлекательности и рост недоверия к банковскому сектору. Установлены финансовые риски и угрозы для Украины, которые исходят из конфликта на востоке Украины. Даны предложения по стабилизации макроэкономических процессов и смягчения финансовых последствий для Украины, а также повышения эффективности работы предприятий, что в дальнейшем будет иметь позитивное влияние на состояние экономики Украины в целом.

Ключевые слова: потеря экономического и природного потенциала, рост финансовых рисков и угроз, смягчение экономических последствий

ANNOTATION

The article argues that conflict escalation at Donbass region has the primordial influence on the situation of Ukrainian economy. The statistical analysis of economic situation in Donetsk and Luhansk regions has been carried out. The financial and economic consequences of the loss of control over parts of Donetsk and Luhansk regions have been studied. It has been revealed that the most negative influence on the economy of Ukraine is caused by the loss of a prevalent part of industrial and natural potential

of old-industrial regions, investment attractiveness reduction and loss of confidence in banking sector. Financial risks and threats for Ukraine, caused by the conflict at the East of Ukraine, have been determined. Recommendations to stabilize macroeconomic processes and ease financial consequences for Ukraine and also raise the efficiency of enterprise, which will have a positive effect on the state of economy, have been suggested.

Keywords: loss of economic and natural potential, growth of financial risks and threats, easing of economic consequences.

Постановка проблеми. Вагомий внесок старопромислових регіонів в економіку України у минулому потребує в нових політичних та економічних умовах визначення тих ризиків і загроз, що виходять з втрати контролю над частиною Донецької та Луганської областей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні спроби щодо визначення втрат та встановлення проблем, пов'язаних з цим, зробили: А. Єрмолаєв, Я. Жаліло, В. Сіденко. У їх роботах визначено наслідки втрати частини Донбасу для економіки України, здійснено попередню оцінку збитків, розглянуто сценарії можливого розвитку України з огляду на ймовірні шляхи вирішення конфлікту в Донецькій та Луганській областях, а також досліджено питання щодо подальшого існування країни як незалежної держави за умов дотримання стратегічних напрямів розвитку [3; 7].

Метою статті є встановлення ризиків і загроз від втрати контролю над частиною старопромислових регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростання вірогідності втрати значної частки фінансових ресурсів України пов'язано передусім з падінням національної економіки, обумовленою здебільшого ескалацією конфлікту на Донбасі. За оцінками рейтингового агентства Fitch, ескалація конфлікту на Донбасі негативно впливає на економіку України в цілому: у 2014 р. показник реального ВВП скоротився на 7,5% та згідно з прогнозом у 2015 р. скоротиться ще на 5%. Ці значення значно гірші за прогнозні, що агентство надало у

серпні 2014 р. Міжнародні рейтингові агентства Standard&Poor's та Moody's у 2015 р. понизили кредитний рейтинг України на дві позиції та негативно спрогнозували його. Такий прогноз відображає значну схильність України до кредитних ризиків, незважаючи на реструктуризацію та плани проведення реформ, а серед базових причин назвали нестабільність та невідомість ситуації на Сході України та втрату значної частки економічного та промислового потенціалу країни.

Найбільш негативні фінансово-економічні наслідки для України, що у подальшому формулюють фінансові ризики та загрози, має *втрата переважної частини промислового потенціалу та падіння обсягів промислового виробництва підприємств регіонів України, що посідали провідні позиції за обсягами промислового виробництва та робили вагомий внесок в економіку країни, а саме Донецької та Луганської областей. В цих областях вироблялось більше чверті ВВП України. Значним є також втрати й природного потенціалу на територіях, непідконтрольних українській владі. Тож такий стан обумовлює втрачені вигоди у вигляді потенційного доходу від їх видобутку та погіршення енергетичної безпеки, яка базувалась на збільшенні частки вугілля в енергетичному балансі та зростанні ролі сланцевого газу у боротьбі за газову незалежність та здешевлення природного газу.*

До втрати частки промислового та природного потенціалу, розташованого на неконтрольованій Україною території Донецької та Луганської областей, додається *підвищений ризик щодо функціонування промислових об'єктів практично на всій території цих областей.*

Перші спроби окреслити та проаналізувати економічні втрати, пов'язані з укладанням Мінських угод-1 та призупиненням бойових дій на Донбасі. Станом на лютий 2015 р., за попередніми оцінками експертів, збитки державного бюджету від недоотримання податків та зборів з підприємств, розташованих у зоні АТО, становлять 2,8 млрд дол. США, вартість постачання енергоносіїв на територію, непідконтрольну Україні, складає 1 млрд дол. США, втрати економіки – 8 млрд дол. США та прямі економічні збитки внаслідок озброєного конфлікту й загострення суспільно-політичної ситуації оцінюються понад 30 млрд грн, а відновлення лише підконтрольних Україні територій становитиме 1,5 млрд дол. США. За оцінками Національного банку України, країна втратила 15% ВВП та майже 20% економічного потенціалу з причин втраченого контролю на територію. Також слід зазначити, що ситуація може ускладнитись, а обсяги втрат значно зрости внаслідок вчинення протиправних (диверсійних, терористичних) дій на стратегічних промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах та поширення збройного протистояння на нові території країни.

Про обсяги втрат української економіки свідить різке скорочення питомої ваги старопромислових регіонів, що знаходяться на території АТО, в загальному обсязі реалізованої промислової продукції. Якщо в 2013 р. питома вага Донецької області в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у країні складала 18,5%, то у 2014 р. скоротилась у 1,2 рази. Найбільш негативною є становище у Луганській області, де скорочення відбулося більш ніж у 1,5 рази. Трохи нівелювалась ситуація у 2014 р. за рахунок зростання обсягів промислового виробництва в Дніпропетровській та Запорізькій областях. Проте протягом січня-лютого 2015 р. тенденції до зниження питомої ваги Донецької та Луганської областей у загальному обсязі реалізованої продукції у країні лише посилюються.

Протягом 2010-2013 рр. в цілому в Україні промисловість та сільське господарство залишалися галузями, де одержувались найбільші фінансові результати. Наслідком скорочення обсягів промислового виробництва у 2014 р. – на початку 2015 р. стало *різке скорочення надходжень у державний бюджет України податків та зборів.* Відчутним було й зростання майже у 1,5 рази досі стабільної кількості збиткових підприємств зі старопромислових регіонів.

Про погіршення фінансового стану промислових підприємств саме старопромислових регіонів свідить й зростання кількості підприємств, які одержали збиток за базовими галузями старопромислових регіонів. З активізацією конфлікту на території Донецької та Луганської областей ці негативні тенденції набули розвитку. За 9 місяців 2014 р. найбільша частка збиткових підприємств зареєстрована у добувній промисловості та розробці кар'єрів (більше 56%), виробництво коксу та продуктів нафтопереробки (близько 50%) та металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (більше 45%).

До початку конфлікту на Сході України частка експорту товарів із старопромислових регіонів України становила близько 45% від загальноукраїнського. Перше місце у 2013 р. серед усіх регіонів України, та старопромислових зокрема, посідала Донецька область. Її питома вага у загальному обсязі експорту товарів становила більше 20%. Питома вага Луганської області була порівняно незначною – близько 6% від експорту товарів, проте вона входила до п'ятірки найбільш експортоорієнтованих у загальноукраїнському рейтингу областей. Ці тенденції продовжували посилюватися протягом 2014 р., проте особливо відчутним скорочення обсягів експорту товарів було на початку 2015 р., коли частка найбільш експортоорієнтованих областей країни (Донецької та Луганської) скоротилась до 9 та 0,2% відповідно [8].

Внаслідок зниження обсягів експорту зі старопромислових регіонів України,

а також внаслідок падіння цін на зовнішніх ринках на продукцію гірничо-металургійного комплексу в 2014 р., відбулося *значне скорочення валютних надходжень у Державний бюджет України*. За підсумками 2014 р., зниження валютних надходжень від експорту залізничної сировини становить близько 13%, чавуну – практично на 10%, прокату – на 12% і труб – на 33% порівняно з 2013 р. За прогнозними оцінками, така тенденція збережеться і в 2015 р. [11]. Втрата значної частини валютних надходжень є *додатковим чинником девальвації національної валюти*.

Втрата зацікавленості закордонних інвесторів у розвитку базових галузей економіки старопромислових регіонів України сприяла уповільненню інвестиційних процесів, починаючи з 2008 р. *Додатково інвестиційна привабливість України знижувалась високим рівнем корупції, громіздкими регуляторними процедурами, високим рівнем інвестиційних ризиків*. озброєний конфлікт підвищив ризики інвестиційної діяльності в Україні в цілому, та у старопромислових регіонах зокрема. Обсяг капітальних інвестицій за 2014 р. порівняно з 2013 р. зменшився близько на чверть – індекс капітальних інвестицій у 2014 р. становив 76% проти 2013 р.

Про той факт, що основним чинником зниження обсягів капітальних вкладень в економіку Донецької та Луганської областей стало проведення АТО, свідчить зменшення обсягів інвестицій в ці регіони за кварталами. Наприклад, індекс капітальних інвестицій в Донецькій області у IV кв., що становив менше третини обсягів IV кв. 2013 р., більш ніж у 2,3 рази гірший за показник I кварталу цього ж року. Ситуація в Луганській області ще більш катастрофічна. У I кв. 2014 р. цей показник зменшився близько 5-и разів щодо аналогічного періоду попереднього року.

Інвестиційна привабливість Донецької та Луганської областей формувалась раніше через низку чинників, серед яких переважаючими були: вигідне географічне положення, наявність трудових ресурсів, збалансованих за ознаками кваліфікація – ціна, розгалужена транспортна інфраструктура, представлена щільною мережею автомобільних доріг та залізничних шляхів сполучення, наявність розвиненої енергетичної системи, розвиток комерційної інфраструктури регіону. Проте Донецька та Луганська області в ході озброєного конфлікту втратили ці переваги. Станом на лютий 2015 р. на Донбасі зруйновано 1,4 тис. об'єктів залізничної інфраструктури, 1,5 тис. км автомобільних шляхів, більше 9 тис. об'єктів житлових приміщень. Безпосередньо у зоні бойових дій частково або повністю зруйновано окремі промислові підприємства, мости та шляхопроводи (13 одиниць), автомобільні шляхи (473 км) [6].

Втрачається трудовий капітал Донецької та Луганської областей. За даними ООН, через

бойові дії на Донбасі загинуло більше 5 тис. осіб. Кількість осіб, переміщених з території Донбасу, вже майже сягає 1 млн, що становить близько 15% населення Донбасу. Зокрема близько 500 тис. осіб є внутрішньопереміщеними (у межах України), ще 545 тис. виїхали за межі України в сусідні держави. За даними ООН, у зоні конфлікту на Донбасі наразі мешкає 5,2 млн осіб.

Нестабільність ситуації на Сході України додатково тисне на ринок праці в інших регіонах. *Зростання навантаження на одне вакантне робоче місце* в середньому становить 2 особи. Найбільше зростання навантаження на одне робоче місце спостерігається у Запорізькій (9 осіб), Черкаській (6 осіб), Сумській (4 особи), Кіровоградській та Харківській (3 особи) областях. Найбільше зареєстровано безробітних за числа переселенців у Києві (849 осіб), Дніпропетровській (804 особи), Запорізькій (802 особи), Харківській (703 особи) та Черкаській (372 особи) областях [12]. Це обумовлює *зростання фінансового навантаження на Державний бюджет України та соціальні фонди держави*.

В Донецькій та Луганській областях сформована розвинена банківська система, яка представлена міжнародними і національними банками та філіями. На кінець III кв. 2014 р. частка кредитів цих областей склала більше 5% і близько 1% відповідно. Частки депозитних портфельів у перерахованих областях становили близько 7% і 2% відповідно. У серпні 2014 р. Національний банк України прийняв рішення про призупинення всіх фінансових операцій на непідконтрольних Україні територіях, а в листопаді 2014 р. – про повне припинення обслуговування рахунків клієнтів, які залишилися по той бік умовної розмежувальної лінії на Донбасі. Враховуючи економічне значення Донбасу для України та бізнес-активність регіону, на думку фінансових експертів, можливі втрати банківського сектора через припинення обслуговування клієнтів на території, непідконтрольній українській владі, складатимуть близько 15-20% [10].

З початку АТО відтік клієнтських коштів по Донецькій та Луганській областях склав 25% (при середньоукраїнському рівні за аналогічний період 3%). Водночас зростання прострочених кредитів у зазначених областях становило більше 40%, що майже в два рази перевищує аналогічний показник в Україні (22%). Проте найбільш відчутними будуть втрати банківського сектору в корпоративному сегменті, оскільки дві третини кредитів, виданих банками в Донецькій і Луганській областях, припадають саме на кредити юридичним особам. Це переробні підприємства Луганської області, а також промислові і торгові підприємства Донецької області, як зрозуміло з галузевої структури виданих кредитів у зазначених регіонах. *Втрата клієнтів в Донбасі матиме довгостро-*

кові наслідки як для банківського сектору, так і для економіки України в цілому.

Нестабільність у суспільно-політичній площині, зростання кількості проблемних кредитів та втрачених активів в АР Крим та зоні проведення АТО зумовлює зростання недовіри до банківської системи. В цілому, за даними Національного Банку України, у 2014 р. обсяг депозитів майже не змінився. Це відбулося переважно за рахунок зростання обсягів депозитів юридичних осіб в іноземній валюті близько на 80%. Проте зростання депозитів фізичних осіб в іноземній валюті було також значним і становило більше 15%. В цілому обсяг депозитів скоротився у національній валюті близько на 15% та збільшився в іноземній більше ніж на 30%. Скорочення депозитів у національній валюті відбулося переважно за рахунок скорочення вкладів фізичних осіб. У 2014 р. темпи скорочення обсягів вкладів фізичних осіб у національній валюті становило близько 20%, юридичних – більше 5% [4].

Проте дисбаланси у банківській сфері обумовлюється здебільшого неефективністю управління ліквідністю у банківському секторі. Це негативно впливає на спроможність банківської системи проводити ефективну кредитну політику та зумовлює згортанні ділової активності.

За офіційними даними, показники ділової активності промислових підприємств погіршувалися протягом всього періоду 2012-2014 рр. Результативність діяльності цих підприємств знижується здебільшого за рахунок зниження результативності діяльності переробних підприємств. Особливо це погіршення було відчутне на підприємствах металургійної та хімічної галузі.

Практично незмінною залишається відносна економічна ефективність діяльності великих та середніх промислових підприємств. Це відбувається за рахунок високого рівня рентабельності підприємств добувної промисловості і розробки кар'єрів. Проте рентабельність підприємств переробної промисловості залишається незадовільною. Найбільш неефективне використання ресурсів спостерігається у сфері виробництва хімічних речовин і хімічної продукції. Негативні тенденції простежуються також у сфері виробництва коксу та продуктів нафтопереробки.

За оцінками експертів МВФ, економічна активність у 2014 р. скоротилась на 7%. Згідно з прогнозними оцінками експертів МВФ, проведенням заходів щодо відновлення довіри до банківської системи спад економічної активності загальмується, за підсумками 2015 р., до 5,5%. Проте невирішеність конфлікту на Сході України обумовлює невизначеність прогнозу. У зв'язку з цим економічна активність може досягнути найнижчого значення в середині 2015 р.

Це підтверджують дані опитування щодо очікування ділової активності, яку Національний банк України провів у лютому 2015 р. в 22-х регіонах країни (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, а також Донецької і Луганської областей) серед керівників підприємств за всіма напрямками економічної діяльності. За даними опитування, очікування респондентів погіршилися порівняно з попередніми та відображають складну ситуацію в економіці України. Індекс ділових очікувань знизився порівняно з попереднім кварталом на 13 п.п. (до 84%) і вказує на негативні тенденції щодо перспектив розвитку власних підприємств респондентів у наступні 12 місяців [5].

За очікуваннями респондентів, у наступні три місяці визначиться висока потреба в позикових коштах. Частина опитаних, які планують брати кредити у гривні, зросла і залишається найбільшою протягом останніх 2-х років – близько 90%. *Скорочення обсягів корпоративного кредитування і зростання банківського боргу надалі посилюватимуть фінансовий тиск на економіку країни.*

Незначні послаблення негативного впливу на економіку України від втрати значної частки економічного потенціалу Донбасу можливі за рахунок зменшення фінансового навантаження на бюджет за напрямками дотування вугільної галузі, державних енергетичних субсидій для металургійних підприємств та тимчасового скорочення обсягів соціальних виплат.

Висновки. Стабілізація макроекономічних процесів в Україні потребує передусім структурних реформ, покращення інвестиційного клімату в Україні та вимагає впровадження низки заходів, серед яких: активізація інституційних перетворень у межах Угоди про асоціацію України та ЄС; розробка Стратегії розвитку України як демократичної сувереної європейської держави з чітким визначенням місця в ній Донбасу з оновленою структурою, що відповідатиме національним інтересам; здійснення цілеспрямованої державної політики, спрямованої на її реалізацію; розробка Стратегії реформ в Україні; виначення та запровадження для реалізації сценарію розвитку територій, що нині перебувають у зоні конфлікту; встановлення проривних напрямів зростання – відкриття «вікон можливостей»; запровадження національного та/або міжнародного проектів із залученням фінансування, спрямованого на подолання технологічного відставання, створення нового промислового укладу з урахуванням потреб розвитку України у європейському просторі.

Паралельно слід запроваджувати заходи, спрямовані на пом'якшення/подолання фінансових ризиків та загроз Україні через втрату частини території України, а саме: проведення невідкладних заходів щодо заміни ресурсів, комплектуючих та продукції з тимчасово втрачених територій, що мають стратегічне зна-

чення для України; розробка Програми адаптації малих, середніх та стратегічно важливих підприємств, переведених із зони АТО, де передбачити низку заходів щодо полегшення їх пристосування до роботи в нових умовах: науково обґрунтувати та законодавчо встановити період адаптації підприємств, переведених із зони АТО; забезпечити спеціальні портфелі кредитування з урахуванням необхідності проведення структурних змін в економіці; сприяти та частково компенсувати організацію малого та середнього бізнесу на нових місцях; полегшити доступ до фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій на пільгових умовах на період їх адаптації (попередньо законодавчо встановлений) або під конкретні цілі, враховуючи напрями структурних реформ; проведенням заходів щодо відновлення довіри до банківської системи та підвищення розміру штрафів за перевищення термінів повернення валютної виручки.

Необхідним та важливим є також запровадження ряду заходів на рівні підприємств, які сприятимуть підвищенню ефективності їх роботи і в цілому матимуть позитивний вплив на економіку країни у майбутньому. Ними є: концентрація ресурсів підприємства на напрямках підвищення конкурентоспроможності; забезпечення інвестування в технічне переоснащення підприємств та розширення виробництва; диверсифікація виробництва; удосконалення технологічної структури виробництва; підвищення ефективності використання виробничих потужностей; впровадження у виробництво принципово нових ресурсозберігаючих технологій, орієнтованих на світові досягнення; побудова вертикально інтегрованих компаній за рахунок злиття та поглинання з одночасним державним регулюванням монополій; формування на підприємстві ефективної системи управління ризиками, створення моделі інтегрованого ризик-менеджменту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Захарченко А. 30 ключевых предприятий Донбасса, которые мы теряем. Инфографика [Электронный ресурс] / А. Захарченко, Е. Букреева. – Режим доступа : <http://focus.ua/money/326668/>.
2. Макроекономічний та монетарний огляд за квітень 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16817940>.
3. Накормить Донбасс. Как отстроить регион, если мир всё-таки наступит [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://focus.ua/money/326560/>.
4. Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку України у 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=12686437>.
5. Про результати опитування щодо ділових очікувань підприємств у I кварталі 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=16283743&cat_id=80928.
6. Проект Донбасс: как привлечь инвестиции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://corruption.net/stati/item/17352-proekt-donbass-kak-privlech-investitsii>.
7. Сиденко В. Война – это всегда высокие политические риски, финансовое перенапряжение экономики, потеря части производства [Электронный ресурс] / В. Сиденко. – Режим доступа : <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/7502>.
8. Соціально-економічне становище Донецької області за січень–лютий 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=0215>.
9. Тігай К. Карта: промисловість у зоні АТО [Електронний ресурс] / К. Тігай. – Режим доступу : http://censor.net.ua/resonance/293032/karta_promislovst_u_zon_ato.
10. Фінансова «блокада» Донбасу вдарить по всій Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/economics/finance/finansovaya-blokada-donbassa-udarit-po-vsey-ukraine-571890.html>.
11. Фінансовий огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/~/340633>.
12. Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/>.